УДК 342.4:351.86
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.1.21

Шевель Анжеліка Олександрівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету
orcid.org/0000-0002-7129-1859
Scopus-Author ID 57218435641
Researcher ID D W-2325-2018
qwerty657623@gmail.com

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У роботі досліджено гносеологічні питання штучного інтелекту. Визначено, що сучасний розвиток штучного інтелекту (ШІ) ставить перед філософією нові виклики, зокрема у сфері гносеології – теорії пізнання. Якщо раніше суб'єктом пізнання визнавалася лише людина, то сьогодні постає питання: чи може машина бути носієм або творцем знання? Відповідь на це має не лише теоретичне, а й світоглядне значення, адже вона визначає місце людини у світі технологій і межі можливостей самої науки.

Автор намагається переосмислити традиційні гносеологічні концепції, такі як істина, об'єктивність, обґрунтованість, і розробити нові підходи, які б ураховували специфіку знань, отриманих за допомогою штучного інтелекту. У роботі досліджується вплив ШІ на когнітивні процеси людини, її здатність до критичного мислення та формування переконань. Даються відповіді на питання: чи може система без свідомості бути суб'єктом пізнання, чи вона залишається лише інструментом людського розуму, коли машина генерує тексти чи приймає рішення, чи «розуміє» вона їх, чи лише імітує процес мислення, як ми можемо довіряти знанням, отриманим за допомогою ШІ. У статті аналізуються відповіді Алана Тюрінга на питання: чи можуть об'єкти особливого роду (машини), які не мають людських якостей, думати як люди?

У підсумку наголошується, що гносеологічні питання штучного інтелекту демонструють, що сучасні технології не стільки розширюють межі людського знання, скільки оголюють його фундаментальні обмеження. Водночас вони створюють нові інструменти пізнання, що дадуть людині змогу бачити світ інакше. ШІ не замінює знання, але трансформує форми його здобуття, перевірки та застосування. У цьому сенсі майбутнє гносеології – це взаємодія людського й машинного інтелекту, що відкриває нові горизонти для філософського осмислення природи пізнання.

Ключові слова: гносеологія, знання, істина, комп'ютер, пізнання, свідомість, штучний інтелект, технологія.

Shevel Anzhelika,
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Justice and Philosophy
Sumy National Agrarian University
orcid.org 0000-0002-7129-1859
Scopus-Author ID 57218435641
Researcher ID D W-2325-2018
qwerty657623@gmail.com

EPISTEMOLOGICAL ISSUES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The paper explores the epistemological questions of artificial intelligence. It is determined that the modern development of artificial intelligence (AI) poses new challenges for philosophy, particularly in the field of epistemology – the theory of knowledge. While in the past only the human being was recognized as the subject

© Шевель А. О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of cognition, today the question arises: can a machine be a bearer or creator of knowledge? The answer to this has not only theoretical but also worldview significance, as it defines the place of the human in a technological world and the limits of the very possibilities of science.

He author attempts to rethink traditional epistemological concepts such as truth, objectivity, and justification, and to develop new approaches that take into account the specifics of knowledge obtained through artificial intelligence. The study examines the impact of AI on human cognitive processes, on one's ability for critical thinking and the formation of beliefs. It addresses questions such as: can a system without consciousness be a subject of cognition, or does it remain merely a tool of the human mind; when a machine generates texts or makes decisions, does it understand them, or merely simulate the process of thinking; and how we can trust knowledge obtained with the help of AI. The article also analyzes Alan Turing's responses to the question of whether special kinds of objects (machines), which do not possess human qualities, can think like humans.

The study concludes that the epistemological questions of artificial intelligence show that modern technologies do not so much expand the boundaries of human knowledge as reveal its fundamental limitations. At the same time, they create new tools of cognition that allow humans to perceive the world differently. AI does not replace knowledge but transforms the ways it is acquired, verified, and applied. In this sense, the future of epistemology lies in the interaction between human and machine intelligence, which opens new horizons for the philosophical understanding of the nature of cognition.

Key words: epistemology, knowledge, truth, computer, cognition, consciousness, artificial intelligence, technology.

Стрімкий розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) актуалізує фундаментальні гносеологічні питання про природу знання, розуміння й істини в цифрову епоху. Головна теза статті полягає в тому, що, попри здатність ШІ ефективно обробляти інформацію й імітувати когнітивні процеси, він залишається інструментом людського пізнання, а не автономним носієм осмисленого знання. Саме ця різниця має вирішальне значення для оцінки епістемічного статусу ШІ.

Мета статті – здійснити гносеологічний аналіз ШІ на основі класичних і сучасних підходів, зокрема ідей А. Тюрінга, і показати межі й можливості ШІ в контексті знання, істини, довіри й розуміння.

Проблематика мислення машин бере початок із класичної праці Алана Тюрінга *Computing Machinery and Intelligence* (1950), у якій запропоновано відомий «іграційний» експеримент, пізніше названий тестом Тюрінга. У подальших дослідженнях питання ШІ розглядалося в межах когнітивної науки, філософії свідомості й епістемології.

Серед авторитетних міжнародних публікацій, індексованих у Scopus/Web of Science, варто відзначити такі:

1. Floridi L. (2014). The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality. Oxford University Press.

2. Floridi L., Cowls J. (2019). A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review.

3. Russell S., Norvig P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. Pearson.

4. Bender E. et al. (2021). On the Dangers of Stochastic Parrots. Proceedings of ACM FAccT.

5. Searle J. (1980). Minds, Brains, and Programs. Behavioral and Brain Sciences.

6. Bryson J. (2019). The Artificial Intelligence of the Ethics of Artificial Intelligence. Oxford Handbook of AI Ethics.

Ці дослідження підкреслюють розрив між функціональною ефективністю ШІ та наявністю в нього справжнього розуміння.

У загальнофілософському контексті ШІ можна розуміти як сукупність «уявлень про пізнання, розум і людину, що роблять можливою саму постановку питання про моделювання інтелекту» (Довгань, 2020, с. 40).

ШІ, що стрімко розвивається, впливає на процеси пізнання й буття людини. Відповідно, змінюється процес освіти, у рамках цього порушуються питання мобільності, ефективності, часу, простору тощо (Поліщук, 2022, с. 34).

ШІ являє собою науковий напрям, що охоплює як теоретичні, так і прикладні дослідження. Представники цієї галузі займаються аналізом і моделюванням процесів пізнання й мислення людини за допомогою обчислювальної техніки. З іншого боку, під ШІ сьогодні можна розуміти сукупність гаджетів, механізмів і програмних рішень, які певною мірою можна зарахувати до «інтелектуальних». У загальнофілософському контексті ШІ можна розуміти як сукупність «уявлень про пізнання, розум і людину,

що роблять можливою саму постановку питання про моделювання інтелекту» (Довгань, 2020, с. 41).

На думку фахівця з квантових комп'ютерів Девіда Дойча, філософський підхід може допомогти програмістам і нейрофізіологам у розробці штучного розуму. Він відзначав, що проблема ШІ – це проблема філософії, а не комп'ютерних наук або нейрофізіології. Девід Дойч відмічав, що ШІ – творча істота, яку неможливо створити без розуміння якісних відмінностей між власне ним і звичайною комп'ютерною програмою. (Мельник та ін., 2024, с. 126).

ШІ ставить під сумнів традиційні уявлення про знання та пізнання. Як ми можемо довіряти знанням, отриманим за допомогою ШІ? Як ШІ змінює процес наукового дослідження? Ці питання потребують глибокого філософського аналізу.

Розглянемо гносеологічний аспект проблеми ШІ. Гносеологія досліджує природу, джерела та межі знання. У контексті ШІ вона зосереджується на таких питаннях: що означає «знання» для штучної системи; чи є обробка інформації аналогом людського пізнання; чи можна вважати алгоритм здатним до розуміння, інтерпретації або творчості.

Традиційно, знання – це осмислений, контекстуально вбудований результат людського досвіду, а не лише формальна обробка даних.

Машинні системи, однак, оперують не смислами, а даними – статистичними структурами, у яких відсутній суб'єктивний досвід. Це ставить під сумнів саму можливість «пізнання» в штучному сенсі.

У класичній філософії суб'єктом пізнання є свідома істота, що має цілі, мотивацію та інтенціональність – спрямованість на об'єкт. ШІ натомість діє за заздалегідь визначеними алгоритмами чи моделями навчання, не маючи власної свідомої мети. Виникає питання: чи може система без свідомості бути суб'єктом пізнання, чи вона залишається лише інструментом людського розуму? Деякі дослідники вважають, що навіть без свідомості штучні агенти можуть бути функціональними суб'єктами, якщо вони самостійно формують нові знання (наприклад, у наукових дослідженнях або автономних експериментах).

Знання у філософії має смислову й ціннісну природу, тоді як для ШІ воно редукується до інформаційних структур – моделей, параметрів, баз даних. Це викликає суперечку між двома підходами: реалістичним, що визнає лише людське осмислене знання; і функціоналістичним, який твердить, що будь-яка система, здатна до навчання й прогнозування, може вважатися носієм знання. Проблема полягає в тому, що машинне «знання» не має інтенціональності: воно не спрямоване на істину, а лише оптимізує результати згідно з критеріями ефективності.

Людське пізнання спрямоване на істину – відповідність знання реальності. ШІ не має власного поняття істини: він «учиться» на прикладах, не розуміючи змісту, а лише виявляє статистичні зв'язки. Звідси постає проблема розуміння: коли машина генерує тексти чи приймає рішення, «розуміє» вона їх чи лише імітує процес мислення? Сучасні дослідження (зокрема в когнітивній науці та філософії свідомості) показують, що для справжнього розуміння потрібна не лише інформація, а й контекст досвіду, який поки недосяжний для штучних систем.

Ще одним гносеологічним викликом є питання: чи здатен ШІ до творчості?

Сьогодні системи ШІ генерують музику, картини, наукові тексти. Проте чи можна назвати це творчістю, якщо машина не усвідомлює ані задуму, ані результату? Більшість філософів уважає, що це алгоритмічна комбінація відомого, а не справжнє створення нового смислу. Однак інші дослідники припускають, що в процесі самонавчання можуть виникати непередбачувані нові знання, що наближає ШІ до статусу співтворця.

Бостром Нік наголошує, що свобода людини виявляє себе в навчанні й творчості, у виході за межі наявного буття. ШІ вже теж може виходити за межі наявного. У творчості відбуваються переходи в нові сфери дійсності, наприклад, коли, замість сили м'язів, застосовують силу двигунів. Неможливо передбачити все, що за межею. Існують точки біфуркації, точки невизначеності. Як і неможливо передбачити всі наслідки від діяльності ШІ та всі небезпеки. Але неможливо й зупинити розвиток з метою зберегти нинішній спосіб існування людей, оскільки цей спосіб полягає в переходах до нового. Як невід'ємна властивість самого життя поширення набуває термін «живе знання», яке протиставляється традиційному

технократичному мисленню. Останнє позбавлене адекватно світоуявлення, живого ставлення до дійсності. Воно вириває окремі події з повноцінного життєвого контексту, завдяки чому з'являється примат цілі над засобами, смислами й загальнолюдськими цінностями, смислу над буттям і реаліями світу, техніки над людиною та її життям. Технократичне мислення – це мислення, якому чужі розум, рефлексія, любов до життя в усіх його проявах (Бостром Нік, 2020, с. 205).

Одним із ключових питань гносеологічного аспекту є те, як ми можемо довіряти знанням, отриманим за допомогою ШІ. ШІ-системи часто є «чорними скриньками», тобто процес їх прийняття рішень є непрозорим для людини. Це ускладнює перевірку достовірності й обґрунтованості отриманих знань. Виникають питання щодо відповідальності за помилки або упередження, які можуть бути присутні в даних або алгоритмах ШІ. У деяких випадках ШІ-система може вигадати факт й, опираючись на нього, зробити необхідні користувачу висновки.

ШІ змінює процес наукового дослідження, надаючи нові інструменти для збору, аналізу й інтерпретації даних. ШІ може прискорити процес відкриття нових знань, автоматизуючи рутинні завдання та виявляючи закономірності, які можуть бути непомітні для людини. Водночас виникають питання щодо ролі людини в науковому процесі, критеріїв науковості й меж застосування ШІ в різних галузях науки. Ці питання потребують глибокого філософського аналізу. Необхідно переосмислити традиційні гносеологічні концепції, такі як істина, об'єктивність, обґрунтованість і розробити нові підходи, які б ураховували специфіку знань, отриманих за допомогою ШІ. Важливо також дослідити вплив ШІ на когнітивні процеси людини, її здатність до критичного мислення та формування переконань.

Знакова постать у теорії ШІ – англійський математик, логік, криптограф, «батько» інформатики, перший «хакер» Алан Тюрінг (Alan Mathison Turing).

Тест Тюрінга та його гносеологічне значення.

У «грі імітації», запропонованій А. Тюрінгом, комп'ютер оцінюється не за внутрішніми механізмами мислення, а за комунікативною правдоподібністю. Важливо зауважити, що тест Тюрінга є перевіркою не наявності свідомості чи розуміння (як здатність інтерпретувати, пояснювати й застосовувати знання в нових ситуаціях), а лише здатності імітувати людську мовну поведінку.

Поширене твердження, що «жодна програма не пройшла тест Тюрінга», сьогодні потребує обережного формулювання. Деякі системи демонстрували успішні результати в обмежених умовах або коротких сесіях, однак це не є загальновизнаним доказом мислення чи розуміння, що визнається більшістю дослідників.

Отже, на нашу думку, тест Тюрінга має історичне й методологічне значення, але не може слугувати остаточним критерієм інтелекту.

Спробуємо дати відповіді на деякі риторичні питання щодо ШІ в гносеологічному вимірі.

Питання: Чи може машина мислити?

Аргумент: Машина може виконувати операції, аналогічні мисленнєвим, але не має досвіду й інтенціональності.

Висновок: Ідеться не про мислення, а про функціональну імітацію.

Питання: Чи здатен ШІ розуміти істину?

Аргумент: ШІ не розрізняє істину й хибу в смисловому сенсі, а лише оптимізує відповідності.

Висновок: Істина для ШІ є формальною, а не гносеологічною.

Питання: Чи можна довіряти ШІ як суб'єкту знання?

Аргумент: Відсутність відповідальності й саморефлексії обмежує епістемічну довіру.

Висновок: Довіра (епістемічне ставлення до джерела знання, яке передбачає відповідальність та усвідомлення меж помилки) до ШІ завжди опосередкована людиною.

Розглянемо використання генеративних мовних моделей у написанні наукових текстів (кейс: генеративний ШІ в науковій практиці).

Такі системи здатні створювати зв'язні, стилістично коректні тексти, що імітують академічне письмо. Однак вони можуть продукувати фактологічні помилки, псевдопосилання або логічно переконливі, але хибні твердження.

Гносеологічні наслідки кейсу:

1. Знання без розуміння призводить до зниження епістемічної надійності.

2. Людська інтерпретація й критичне мислення залишаються необхідними.

3. ШІ посилює роль довіри та відповідальності користувача.

Як пише С. Дєнєжніков, гносеологічний аналіз проблеми ШІ розкриває роль таких пізнавальних знарядь, як категорії, специфічна семіотична система, логічні структури, раніше накопичене знання. Вони виявляються не за допомогою дослідження фізіологічних або психологічних механізмів пізнавального процесу, а виявляються в знанні, у його мовному вираженні. Знаряддя знання, що формуються, зрештою, на основі практичної діяльності, потрібні для будь-якої системи, що виконує функції абстрактного мислення, незалежно від її конкретного матеріального субстрату і структури. Тому, щоб створити систему, що виконує функції абстрактного мислення, тобто що формує адекватні схеми зовнішніх дій ц середовищах, які істотно міняються, необхідно наділити таку систему цими знаряддями.

ШІ недовго буде «замкнутий» у комп'ютерах і роботах. У міру збільшення обчислювальної потужності ШІ будуть наділені практично всі пристрої, що створюються людиною (і ШІ). А з розвитком нанотехнологій стане можливе використання ШІ в нанокомп'ютерних комплексах. Це означатиме, що кожна частинка матерії, перетворена на складну наносистему, буде розумна. Відмінність між матерією і свідомістю буде практично ліквідована (Дєнєжніков, 2013, с. 132)

Важливим гносеологічним аспектом використання ШІ є проблема епістемічної прозорості. Сучасні алгоритми машинного навчання, зокрема глибинні нейронні мережі, функціонують як «чорні скриньки», результати роботи яких часто не можуть бути повністю інтерпретовані навіть їхніми розробниками. Це ускладнює обґрунтування отриманих висновків і ставить під сумнів можливість їх включення до системи наукового знання без додаткової людської верифікації. Отже, у науковій практиці зростає значення не лише результату, а й пояснювальної здатності, що знову ж таки підкреслює незамінну роль людського суб'єкта пізнання як носія смислу, інтерпретації та відповідальності.

Отже, аналіз підтверджує головну тезу статті: ШІ, попри високий рівень обчислювальної й комунікативної ефективності, не є автономним носієм знання, а залишається інструментом людського пізнання. Він не володіє розумінням, інтенціональністю й епістемічною відповідальністю, які є визначальними для знання в гносеологічному сенсі.

Розвиток ШІ не скасовує фундаментальних обмежень пізнання, а радше робить їх видимішими. Водночас ШІ трансформує способи здобуття, перевірки й застосування знання, відкриваючи нові горизонти філософського осмислення взаємодії людини й машини.

Майбутнє гносеології постає як простір співпраці людського та машинного інтелекту, де ключову роль відіграватиме не потужність алгоритмів, а здатність людини до розуміння, критики й відповідального використання технологій.

Список використаних джерел:

Бостром Нік. (2020). Суперінтелект. Стратегії і небезпеки розвитку розумних машин / пер. з англ. А. Ящук, А. Ящук. Київ : Наш формат. 408 с.

Грицевич Ю.В. (2023). Філософія штучного інтелекту: Алан Тюрінг. *Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище* : збірник есе програми підвищення кваліфікації / упорядники: А. Артюхов, М. Віхляєв, Ю. Волк ; 18 вересня – 18 жовтня 2023 року. Львів – Торунь : Liha-Pres. С. 126–130. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-49.

Дєнєжніков С.С. (2013). Супертехнології штучного інтелекту в трансгуманістичному дискурсі. *Філософія науки: традиції та інновації.* № 2. С. 132–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FilosNauk_2013_2_16.

Довгань С.А., Бутурліна О.В., Тухтарова Т.К. (2020). Філософські проблеми трансформації медіапростору під впливом цифрових технологій. *Грані :* науково-теоретичний альманах. Т. 23. № 1–2. С. 40–48. DOI: 10.15421/172012

Мельник Ю., Тодорова С., Шевченко Г. (2024). Філософія штучного інтелекту у вищій освіті. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica». № 19 (96). P. 126–134.

Поліщук О., Поліщук О., Дудченко В. (2022). Філософія штучного інтелекту в освітньому процесі. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. № 13 (90). P. 103–109. DOI: https://doi.org/10.26661/hst-2022-13-90-12.

References:

Bostrom, N. (2020). Superintellekt [Superintelligence]. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn (A. Yashchuk & A. Yashchuk, Trans.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

Hrytsevych, Yu.V. (2023). Filosofiia shtuchnoho intelektu: Alan Tiuring [Philosophy of artificial intelligence: Alan Turing]. In A. Artiukhov, M. Vikhlyaieiev, & Yu. Volk (Eds.), Akademichna dobrochesnist, vidkryta nauka ta shtuchnyi intelekt: yak stvoryty dobrochesne osvitnie seredovyshche: zbirnyk ese prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii (18 veresnia – 18 zhovtnia 2023 roku) (pp. 126–130). Lviv; Torun: Liha-Pres. https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-49 [in Ukrainian].

Dieniezhnikov, S.S. (2013). Supertiekhnolohii shtuchnoho intelektu v transhumanistychnomu dyskursi [Artificial intelligence supertechnologies in transhumanist discourse]. *Filosofiia nauky: tradytsii ta innovatsii*, (2), 132–141. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FilosNauk_2013_2_16 [in Ukrainian].

Dovhan, S.A., Buturlina, O.V., Tukhtarova, T.K. (2020). Filosofski problemy transformatsii mediaprostoru pid vplyvom tsyfrovykh tekhnolohii [Philosophical problems of the transformation of the media space under the influence of digital technologies]. *Hrani*, 23 (1–2), 40–48. https://doi.org/10.15421/172012 [in Ukrainian].

Melnyk, Yu., Todorova, S., Shevchenko, H. (2024). Filosofiia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [Philosophy of artificial intelligence in higher education]. In V. Voronkova (Ed.), *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, 19 (96), 126–134. Zaporizhzhia: Helvetica. [in Ukrainian].

Polishchuk, O., Polishchuk, O., Dudchenko, V. (2022). Filosofiia shtuchnoho intelektu v osvitniomu protsesi [Philosophy of artificial intelligence in the educational process]. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, 13 (90), 103–109. https://doi.org/10.26661/hst-2022-13-90-12 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 26.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.03.2026